गीतासोपानम् - सूक्तयः

Page 17

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (भारविः)

पदविभागः - हितम्, मनोहारि, च, दुर्लभम्, वचः, (अस्ति)

अन्वयः - हितं मनोहारि च वचः दुर्लभम् (अस्ति) ।

तात्पर्यम् - यत् वचनम् अन्येषां कृते हिताय भवति श्रोतुमपि मधुरं भवति तादृशं वचनं विरलम् अस्ति । सर्वैः एतादृशं वचनं वक्तुं न शक्तम् । मधुरं वाक् विरला एव ।

Good and charming words are rare.

Page 19

सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम् ।

पदविभागः - सोत्साहानाम्, नास्ति, असाध्यम्, नराणाम्

अन्वयः - सोत्साहानां नराणाम् असाध्यं नास्ति ।

तात्पर्यम् - उत्साहिना मानवेन यत् किमपि कार्यम् असाध्यं न भवति । मनसि उत्साहं निधाय सः सर्वाणि कार्याणि कर्तुं शक्तः भवति ।

There is nothing impossible for men with enthusiasm

Page 24

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः ।

पदविभाग: - उद्योगिनम्, पुरुषसिंहम्, उपैति, लक्ष्मीः

अन्वय: - लक्ष्मीः उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति ।

तात्पर्यम् - य: पुरुष: परिश्रमं करोति ऐश्वर्याधिदेवता श्री: तस्मै एव अनुग्रहं ददाति । परिश्रमण: पुरुषस्य जीवनं एव धनेन पूर्णं भवति ।

The Goddess of wealth, Lakshmi comes to men who is diligent like a lion,

Page 31

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।

पदविभाग: - आत्मा, एव, हि आत्मन: बन्धु:, आत्मा, एव, रिपु:, आत्मन:, (भवति)

अन्वय: - आत्मा एव हि आत्मन: बन्धु:, आत्मा एव आत्मन: रिपु: (भवति) ।

तात्पर्यम् - मन: एव एकस्य मनुषस्य मित्रं भवति । समानं मन: एव शत्रु: अपि भवति । आत्मा एव मुनषस्य हितं .....चिन्तयति ।

Let a man raise himself by his own self; let him not debase himself. For he is himself his friend, himself is foe. Bhagavad Gita: Chapter 6, Verse 5

Page 54

स सुहृद् व्यसने यः स्यात् ।

पदविभाग: - सः, सुहृत्, व्यसने, यः, स्यात्, (अस्ति)

अन्वय: - यः व्यसने स्यात् स: सुहृत् (अस्ति) ।

तात्पर्यम् - य: कष्टकाले अपि अस्माभि: सह तिष्ठति अस्मान् न त्जयति स: एव साक्षात् मित्रं भवति ।

A friend in need is a friend indeed.

Page 59

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे

पदविभाग: - क्रियासिद्धिः, सत्त्वे, भवति, महताम्, न, उपकरणे

अन्वय: - महतां क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति । उपकरणे न भवति ।

तात्पर्यम् – महाजनानां कार्याणां फलनिष्पत्तिः आत्मशक्त्याम् अथवा स्वस्य शक्तौ एव भवति । केवलं तेषां साधने न भवति ।

The actions of great people are accomplished by their inner strength, not by the means of doing it.

Page 68

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः

पदविभाग: - मनः, एव, मनुष्याणाम्, कारणम्, बन्धमोक्षयोः, (अस्ति)

अन्वय: - मनुष्याणां बन्धमोक्षयोः कारणं मनः एव (अस्ति)।

तात्पर्यम् – मानवानां आसक्तेः मुक्तेः च मूलं तेषां मनः एव भवति।

The mind is the cause of bondage and liberation for men

Page 76

वज्रादपि हि वीराणां चित्तरत्नमखण्डितम्।

पदविभाग: - वज्रात्, अपि, हि ,वीराणाम्, चित्तरत्नम् अखण्डितम्, (भवति)

अन्वय: - वीराणां चित्तरत्नं वज्रात् अपि हि अखण्डितम् (भवति) ।

तात्पर्यम् – वज्रम् एकं कठिनं वस्तु अस्ति। तस्य खण्डनम् अन्य-कठिन-वस्तुना एव कर्तुं शक्यते। वीराणां मनः एकम् अमूल्यं रत्नम् इव अस्ति। वीराणां धैर्यगुणस्य नाशनं वज्रेण अपि कर्तुं न शक्यते। दृढचित्तेन कार्यं कुर्वन्ति चेत् केनापि तस्य भङ्गं कर्तुं न शक्यते।

Certainly, the mind of the wise, which is like a gem, is more unbreakable than a diamond.

Page 84

असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् |

पदविभाग: - असताम्, सङ्गदोषेण, साधव:, यान्ति, विक्रियाम्

अन्वय: - असतां सङ्गदोषेण विक्रियां साधव: यान्ति।

तात्पर्यम् – दुर्जनानां सम्बन्धेन साधुजना: अपि प्रदुष्टं प्राप्नुवन्ति।

By keeping the company of untrue and evil minded persons the fame and status of even the most honourable and righteous persons is put to harm।

Page 96

क्षणश: कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत्

पदविभाग: - क्षणशः, कणश:, च, एव, विद्याम्, अर्थम्, च, साधयेत्

अन्वय: - क्षणशः विद्यां कणश: अर्थं च एव साधयेत्।

तात्पर्यम् – अस्माभि: ज्ञानं प्रतिक्षणं धनं प्रतिकणं च प्राप्तव्यम्। प्रतिक्षणं पठित्वा विद्या अर्जितव्या। प्रतिकणं सङ्गृह्य वित्तं सम्पादनीयम्।

Knowledge should be gained through minute by minute efforts. Money should be earned utilizing each and every resource.

Page 115

बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः ।

पदविभाग: - बहुविघ्ना:, तु ,सदा, कल्याणसिद्धयः, (भवन्ति)

अन्वय: - कल्याणसिद्धयः बहुविघ्ना: तु सदा (भवन्ति) ।

तात्पर्यम् – सत्कार्य-सम्पादनार्थं बहव: विघ्नाः भवन्ति एव ।

There are always many obstacles to the fulfilment of good deeds.

Page 127

आपत्काले च कष्टे च नोत्साहस्त्यज्यते बुधैः ।

पदविभाग: - आपत्काले, च, कष्टे, च, न, उत्साह:,त्यज्यते, बुधैः ।

अन्वय: - बुधैः आपत्काले कष्टे च उत्साह: न त्यज्यते ।

तात्पर्यम् – विपदि दु:खकाले च अपि प्राज्ञा: जोषं न विमुञ्चन्ति ।

Wise do not shed firmness in adversity and pain.

Page 133

जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते ।

पदविभाग: - जितक्रोधेन, सर्वम्, हि जगत्, एतत्, विजीयते

अन्वय: - जितक्रोधेन एतत् सर्वं जगत् विजीयते हि ।

तात्पर्यम् – य: मानव: मनसि विद्यमानं क्रोधं जयति स: सर्वं प्रपञ्चं जेतुं शक्त: भवति ।

Control anger and you will control the entire world.

Page 141

पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ।

पदविभाग: - पदम्, हि, सर्वत्र, गुणै:, निधीयते ।

अन्वय: - गुणै: हि सर्वत्र पदं निधीयते ।

तात्पर्यम् – सद्गुणयुक्त-सज्जना: यत्र यत्र गच्छन्ति तत्र तत्र तेषां पादचिन्हं अथवा उत्तमगुणान् मुद्रयन्ति ।

Good qualities put their footprints everywhere.

Page 145

जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते ।

पदविभाग: - जितक्रोधेन, सर्वम्, हि जगत्, एतत्, विजीयते

अन्वय: - जितक्रोधेन एतत् सर्वं जगत् विजीयते हि ।

तात्पर्यम् – य: मानव: मनसि विद्यमानं क्रोधं जयति स: सर्वं प्रपञ्चं जेतुं शक्त: भवति ।

Control anger and you will control the entire world.

Page 149

परान् समुपसेवेत न सेव्येत परं परैः ।

पदविभाग: - परान्, समुपसेवेत, न, सेव्येत, परम्, परैः

अन्वय: - परान् समुपसेवेत परम् परैः न सेव्येत ।

तात्पर्यम् – वयं अन्येषां कृते सेवां कुर्याम । किन्तु अन्यै: कृता सेवा अस्माभि: न प्राप्तव्या । वयम् "अस्माकं कृते सेवां कुर्यात" इति कदापि न प्रेरयाम । "अहं अन्येषां कृते सेवां न करोमि । किन्तु अन्ये मम सेवां कुर्यु: ।" इति भाव: अनुचित: ।

One should serve others and not be served by others.

Page 157

कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

पदविभाग: - कर्तव्यम्, एव, कर्तव्यम्, प्राणैः, कण्ठगतैः, अपि

अन्वय: - प्राणैः कण्ठगतैः अपि कर्तव्यं कर्तव्यम् एव ।

तात्पर्यम् – मृत्युः समीपे अस्ति चेत् अपि यत् स्वधर्मकार्यं कर्तव्यं तत् निश्चयेन करणीयम् । मरणस्थितिः भवति चेत् अपि स्वधर्मं आचरेम ।

The duty (responsibility) should be performed even if death is at the door, and it kills you.

Page 168

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।

पदविभाग: - अपन्थानम्, तु, गच्छन्तम्, सोदरः, अपि, विमुञ्चति

अन्वय: - सोदरः अपि अपन्थानं गच्छन्तं तु विमुञ्चति ।

तात्पर्यम् – यः मानवः अधर्ममार्गेण गच्छति तस्य सहोदरः अपि तं त्यजति ।

To a person who follows the path of injustice and treachery even his own brother abandons him.

शयानं चानुशेते तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।
अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ (महाभारतम्)

पदविभाग: - शयानम्, च, अनुशेते, तिष्ठन्तम्, च, अनुतिष्ठति, अनुधावति, धावन्तम्, कर्म, पूर्वकृतम्, नरम् ,

अन्वय: - पूर्वकृतं कर्म शयानम् (नरम्) अनुशेते तिष्ठन्तम् (नरम्) अनुतिष्ठति, धावन्तम् (नरम्) अनुधावति च ।

तात्पर्यम् - अस्माभि: पूर्वजन्मनि कृतानि पुण्य-पाप-कर्माणि अस्मान् निश्चयेन अनुसरन्ति । शयन-समये तानि कर्माणि अस्मभि: सह शेरते । तिष्ठन-समये तानि अस्मभि: सह तिष्ठन्ति । समानं धावन-समये कर्माणि अस्मान् अनुधावन्ति । अस्माभि: कृतानां कर्मणां फलम् अस्माभि: अनुभवितव्यम् एव ।

Action performed by a person in the past always follows him. It sleeps with him during his sleep, stands with him when he is standing and runs with him when he is running!